

УЛОГА РИМСКОГ ПРАВА У СТВАРАЊУ МОДЕРНИХ СИСТЕМА ПРИВАТНОГ ПРАВА И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ДАНАС

I.

1. Под појмом „римско право“ подразумева се правни систем који је важио у римској држави, од легендарног оснивања Рима и самих њених почетака у првој половини VIII века пре наше ере до смрти последњег владара јединствене државе и његове кодификације права — императора Јустинијана 565. године наше ере. За време овог дугог раздобља од непуних 14 векова оно од примитивног права малог латинског града државе — *полиса*, под утицајем освајања Апенинског полуострва а доцније и огромних пострајства Европе, Азије и Африке, напретка производних снага, робовласничких производних и робноновчаних односа, одражавајући ове промене пролази кроз неколико развојних стадијума са својим посебним карактеристикама, постаје универзално и једно од најсавршенијих правних система у људској историји уопште, и највећи домет добија у Јустинијановој кодификацији.

2. С обзиром на време, начин настанка и подручје примене, римско право се разликује од савремених правних система који су јединствени по начину стварања, органима, изворима и хијерархији правних норми. Због персоналног принципа важења, поготово у ранијим периодима развитка, у оквиру „римског права“ поред његових историјских стадијума, разликују се и поједини посебни правни системи са специфичним правним изворима, органима који су их стварали и подручју примене.

3. Најстарије римско право — старо *ius civile* идентично правима других народа који су се налазили на преласку из вишег стадијума варварства ка цивилизацији, било је тесно повезано и под утицајем религијских правила, али се ипак код Римљана право прилично рано одвојило од религије. Преласком са гентилске организације на државно уређење потискују се стари обичаји и обичајно право везани често за сакралне преоцбе и санкције, световним правом санкционисаним од стране новонастале државе, о чему речито сведочи и прва римска кодификација старог *ius civile* — Закон XII таблица. Настало као регулатор односа аграрно-сточарске заједнице са затвореном натуралном производњом, старо *ius civile* носи сва обележја овакве базе — неразвијеност, нееластичност, претерани формализам.

4. Променама у привреди и друштву, брзом развоју робно-новчаних односа, тржишне размене и правног саобраћаја, до којих је дошло после II пунског рата и у последњем веку републике, овакав систем норми постао је неадекватан. Усклађивање права новонасталим потребама праксе и стварање нових прописа приватног права постао је главни задатак *римског претора*. И поред тога што није био законодавни орган претор постаје прворазредни законодавац, у оквиру своје правосудне делатности и путем едиката, врши важне промене и реформе цивилног права чији је резултат био нови систем *ius praetorium* — *ius honorarium*. Захваљујући оваквој активности током друге половине републике долази до наглог развоја римског права, које од примитивног постаје најразвијенији до-тадашњи правни поредак. Преторско право потпуно одвојено од утицаја религије, ослобођено сувишног формализма, увело је велики број нових правних института који су омогућавали регулисање врло компликованих и нијансираних односа између странака, и нових правних принципа који главни приоритет дају вољи странака као основном чиниоцу правних послова.

Овај део правног система по принципу персоналитета односио се само на римске грађане *cives*, представљао је *ius civile* у ширем смислу и није био приступачан становницима провинција — *перегринима*. Потребне за трговинском разменом и правним саобраћајем између Рима и провинција захтевале су да се у међусобним односима проналазе посебне еластичне норме прихватљиве за обе стране, условиле су делатност *перегриног претора* и настанак *ius gentium*, тако да долази до двојности система *ius civile* — *ius gentium*, назван опште право. Норме *ius gentium*, воде порекло из уобичајених трговинских односа и правила, али и из неких норми домаћег права, настале у циљу регулисања правних односа између Римљана и *перегрина* и *перегрина* из различитих провинција, због своје еластичности и савремености током времена све су више примењивали и сами Римљани, постепено су потискивале цивилне прописе да би доцније дошло до њиховог спајања.

5. Доба *двовековног тзв. рах Романа* омогућило је да до *максимума* развијени антички робовласнички односи добију своју *адекватну* културну надградњу, процват свих видова духовног стваралаштва а повезано са тим и права и правне науке, који су такође достигли свој највећи домет, због чега је названо *класично римско право*. Оно је настало деловањем великог броја најчувенијих римских правника, претора, принцепса и сената који су наставили и до савршенства развили право створено од стране претора и републиканских правника. У римском *класичном праву* установљен је мањи број правних институција, већ су његове главне одлике што су у томе периоду готово сви правни институти били *правно технички обрађени*, допуњени и дограђени добијајући свој завршни и *класични облик*, а правне норме своју *класичну формулацију*. Нарочито је усавршена правна техника — *начин стварања права*, која је остала узор не само античким већ и свим савременим правним системима. Правна наука такође је достигла свој „златни век“, настала су *многобројна* и разноврсна *правничка дела* која по ду-

бини, јасноћи и концизности мисли, бриљантно формулисаним закључцима и правним принципима представљају врхунац јуриспруденције, а један њихов део постао је обавезан за судове, тј. извор права.

6. У позној класици истовремено са замирањем робноовчаних односа и правног саобраћаја постепено се мења начин рада и опада бујна правничка активност стварања и теоријске обраде права, да би у посткласичном периоду са натурализацијом римске економике и тешком кризом у римској држави, римско право постепено губило своје класичне одлике, а правна наука стагнира и добија сасвим другачији значај. Посткласично право ипак је унело значајне промене у неким областима правног живота, гране права и посебно у судском поступку, али је претрпело утицај правних система грчке и других источних провинција, што све доводи до напуштања класичне јасноће и прецизности правничког језика и стида. И поред тога неки институти били су правно технички обрађени, добили су свој завршни облик, а изражена је и тежња ка уједначавању правних система — цивилног и преторског права, *ius civile* и *ius gentium*. Најзначајнија је била активност на пописивању, сређивању и кодификовању до тада створеног римског права, које је тако добило своју синтезу.

7. Посткласичном периоду припада и Јустинијанова кодификација, али истакнуто место због утицаја на доцнији развој права, изградњу средњовековних и савремених правних система и правну историју. Јустинијанова кодификација представља најзначајнији правни зборник у антици а такође и у досадашњој правној историји уопште, неки њени делови, пре свега Дигеста али и Кодекс и Институције синтеза су најбољег што је у римском праву створено, и најквалитетнији део римске правне мисли сачуван је будућим поколењима. Тако су највећи постулати римске јуриспруденције и римског права сакупљени у јединственом законодавном делу и сачувани доцнијим правницима, да би после много векова постали спона између римског и савременог права и омогућили да се римско право угради у тековине савремене цивилизације.¹

8. Римско право није нестало после Јустинијанове смрти и после пропасти јединствене римске државе, већ је имало интересантну и сасвим изузетну судбину и улогу у каснијој правној историји, модерним правима, правној теорији и пракси. Основне разлоге за то треба тражити у његовим главним карактеристикама, које се не односе на робовласничку државу и поредак у оквиру којих је стварано, већ првенствено у институтима, принципима и решењима његовог најзначајнијег дела приватног права као изванредног правнотехнички дотераног и изграђеног система, што га чини општеприхватљивим и у средњем веку и данас. Оно је настало као наградња над развијеним робноовчаним односима, робном разме-

1) Огроман историјски допринос римског права, његов значај за модерне правне системе и данашњу цивилизацију, у многим својим радовима истицали су класици марксизма-лењинизма. Овде наводимо становиште Енгелса да: „Без основа које су поставили Рим и Грчка не би било ни модерне Европе“. Анти-Диринг, Београд, 1959, стр. 199.

ном и тржишним односима, што се нарочито одразило у облигационом и стварном праву, схватањима и значају основних института неограниченог права приватне својине, слободe уговарања, контракта — претече данашњег уговора као основног регулатора промета робе и слободe тестаменталног располагања.²

9. Због оваквих карактеристика својих фундаменталних института римско право је у ранофеудалним државама насталим у бившим западним деловима римске империје, од VI до XI века практично исчезло из употребе и било заборављено, јер је у њима дошло до замирања робне производње и размене, успостављања натуралне привреде, другачијег феудалног концепта својине и феудализације права. У вези са променама у привредном и културном животу Европе, оживљавањем градске привреде, трговинских веза између градова и држава већ у XI веку јавља се поновни интерес за римско право. Поједини правници осећали су потребу за мењањем правила феудалног права које постаје озбиљна сметња размени. Деловањем представника глосатора и постглосатора римско право садржано у Јустинијановој кодификацији, а пре свега у Дигестима, било је извучено из заборава, објашњено и прилагођено тадашњим потребама и припремљено за његову поновну примену у пракси.

10. До поновне примене римског права дошло је у XV и XVI веку када је било примењивано као позитивно право у многим земљама Европе. Ова изузетна и јединствена појава у историји, примена права одавно нестале државе, назива се рецепција римског права. Од више разлога који су је изазвали најважнији су — оживљавање робне производње и размене, преживелост и распадање феудалних односа и партикуларизма и развитак буржоаских односа и формирање грађанског сталежа. Нови привредни и друштвени односи рађали су потребе које феудално право није могло да реши, захтевали су развијенија и еластичнија правна правила и правници су такве готове формулације нашли управо у римском праву, чије су нормe у највећој мери одговарале новом буржоаском поретку у настојању. Процес рецепције одвијао се различито у појединим земљама. Углавном није био извршен на основу закона већ посредно *via facti* — фактичким путем, изузев у Немачкој где је спроведен владаревом наредбом, а у Енглеској је трајно забрањен. Многи правници школовани на римском праву у Болоњи, Падови, Пизи, Паризу и на другим универзитетима, вративши се кућама у средњу и западну Европу са примерцима Дигеста и Акурсијеве *Glossa ordinaria* почели су у својој свакодневној пракси да примењују овде садржано римско — „опште“ право. Помоћу правила и принципа римског права налазили су најбоља решења за проблеме

2) Полazeћи од достигнућа и постулата римског права Енгелс констатује да је: „Римско право класичан правни израз услова живота и противуречности једног друштва у коме влада чиста приватна својина, тако да сва каснија законодавства нису могла ништа битно да побољшају у њему“. О пропадању феудализма и настајању буржоазије Београд, 1951, стр. 14. Због свега тога Енгелс закључује да је: „Римско право најсавршеније од свих познатих права које се темеље на приватној својини. Анти-Диринг, стр. 115.

нових односа размене, а римско право постепено је све више постајало део свакодневног правног живота европских градова и држава. Тако је рецепција била извршена у Италији, Немачкој, Француској, Холандији и Шкотској, а њен утицај се посредно осетио и у правима других европских држава.

Реципирано право не потиче непосредно из Јустинијанове кодификације и није чисто римско право, већ свој извор има у поменутој Акурсијевој *Glossa ordinaria*, и с обзиром на огроман простор примене допуњено је елементима лонгобардског права и других германских права, канонског права, а свака земља у којој је примењивано допуњавала га је својим обичајним правом и прилагођавала својим потребама.

11. И поред ових утицаја, римско право је под именом опште или пандектно право примењивано неколико векова, допринело је уједначавању праксе, олакшало развијање робноновчаних односа и помогло стварању капиталистичког начина производње. Упоредо са тим су правна теорија и судска пракса стварали услове да се реципирано римско право као позитивно право замени грађанским кодификацијама, а пре свега великим кодексима грађанског права: Пруско земаљско право од 1794. год., француски *Code civile* од 1804. год., аустријски Општи грађански законик од 1811. год. и немачки Грађански законик од 1896. год. који је ступио на снагу 1900. год. Ни после тога римско право није изгубило свој значај, јер је оно представљало главну подлогу кодификација које су ступиле на његово место. Грађански законици преузели су правне појмове, принципе, правну технику и највећи број правних института и прописа посебно у области облигационог и стварног права, из римског односно реципираног римског права. На тај начин су на основама римског права изграђени готово сви модерни правни системи, класична општа теорија права и теорија приватног права, а такође и савремена грађанска правна наука и пракса.

IV

12. У правима социјалистичких земаља, и поред различитог облика политичког система, друштвених и економских односа и основа на којима почивају њихови правни системи, присутни су и примењају се многе институције и принципи римског права. Укидањем капиталистичког поретка и преласком у социјализам не престају главне категорије на којима је изграђено римско право везане за робну производњу и робноновчану размену, које се задржавају и даље и представљаће још дуго саставни део социјалистичких производних и привредних односа, јер нису само последица приватног облика својине већ одређеног степена развитка производних снага и односа производње. Управо због тога и права социјалистичких земаља на садашњем нивоу развоја, користе институте, појмове и правну технику заједничку римско-пандектном и савременим правима. Све је то затечено и преузето из капиталистичких права која су важила на њиховим територијама пре социјалистичке револуције,

и пошто су у римском праву били обрађени до савршенства нису имали ни потребе нити су могла да их мењају; многи правни институти који регулишу облигационе односе и робноновчану размену углавном се подударају са обликом које је оставило римско право. Најновије тенденције у развоју већине социјалистичких земаља па и наше земље, које у својим економским системима дају већи значај тржишту и тржишном начину привређивања, уводећи при томе различите облике личне и приватне својине, свакако да ће *pro futuro* још више ширити коришћење институција римског права и његове правне технике, који ће омогућити најпотпуније и најефикасније регулисање нових привредних, економских и правних односа.

V

Римско право због свог развоја и улоге коју је имало у антици, у средњовековном и савременом правном животу и правним системима и историји права уопште, још и данас је вишеструко значајно као и његово познавање и даље изучавање:

13. С обзиром да је римско право, како је напред изложено, било главна подлога не само великих грађанских кодекса, већ и главна основа на којој су изграђени готово сви савремени системи приватног права како капиталистичких тако исто и социјалистичких земаља, оно представља „анатомију“ савременог грађанског права. Отуда значај римског права за упознавање и боље разумевање савремених правних система, и посебно за схватање темељних правних института римског права који се преко рецепције и данас примењују у капиталистичким и социјалистичким правима.

14. Изузетан је и значај римског права за образовање, и то не само правника, које пружа као историјско-правна дисциплина, уз предност бројних извора и могућност за повезивање материјалних извора права са развојем појединих правних института и система права у целини. Изучавањем римског права може се у дугом временском раздобљу сагледати како материјални услови живота, економске прилике, класне противуречности и њихове промене делују на развој укупних друштвених и политичких односа и посебно права, одлучујући утицај економских и класних противуречности на формирање друштвеног, политичког и правног поретка, однос права и економије и начин прилагођавања правног система променама економских, политичких и друштвених односа. Овакав феномен еклатантан је и сасвим изузетан у друштвеним наукама, садржински идентичан експерименту у природним наукама, јер је римско право у своме развоју прошло кроз све досадашње друштвено-економске формације. Формирало се у условима распада родовско-племенске и гентилске организације и стварања државе, развијало у околностима развијене робовласничке државе са најразвијенијом робноновчаном разменом и робноновчаном односима у антици, доживело кулминацију у класичном периоду, обрађивано и кодификовано у времену распада те формације и почетака феудалних односа, прошло кроз византијски феудализам, поново при-

мењивано и одиграло значајну улогу у настанку и развоју капиталистичких и модерних права, а његови институти итекако се примењују и у социјалистичком правном поретку. При томе се сасвим поуздано могу пратити настанак, развој, промене и нестанак појединих институција, и њихова поновна примена у савременим правима, као и они друштвено-економски узроци који су их изазвали.

Овакав приступ управо подразумева примену марксистичко-дијалектичког метода, који на примерима римског права потврђује законитости историјског материјализма, и историјску условљеност развоја друштва и његове правне надградње, што се пластично види из готово сваког института римског права. Римско право развијало се и мењало у најнепосреднијој вези са потребама живота, његов главни стваралац претор полазио је од захтева свакодневне праксе, а не од теоријских гледишта и виших норми, као што је то случај данас. Због тога је његов важан задатак да законитостима свога настанка и развоја послужи данашњој ефикаснијој примени права, при којој се увек мора полази не догматско-формалистичким приступом, већ првенствено од суштине наших друштвених односа, државне и правне политике, и друштвено-економских проблема на које се примењује конкретна правна норма.

15. Римско право значајно је и са чисто научног аспекта. Наиме, римски преткласични и посебно класични правници поставили су темеље и постали родоначелници правне науке, а ову научну активност почев од глосатора наставили су њихови наследници у правним школама све до данашњих дана. Огроман научни рад плејаде најбољих правника и научника у многим земљама заснива се такође на римском односно пандектном праву; споменућемо овде само Ирнерија, Акурсија, Бартола, Годофредуса, Дернбурга, Савињија, Јеринга, Момзена, Аплетона и Бонфантеа. На категоријама римског права изграђени су правни појмови, класификације и категоризације основних правних института, који су прихваћени у правној теорији и науци готово свих савремених држава, чак и оних код којих није извршена рецепција римског права. Римска правна наука постала је основа модерне правне науке, за чије је разумевање и развијање на многим подручјима неопходно познавање постулата римске јуриспруденције.

16. И најзад, у вези са претходним је и значај латинске правне терминологије, која је заједно са правним институцијама и принципима опште прихваћена у модерној правној науци и данас служи као интернационална правна терминологија научног и практичног деловања. Римски правници су на бриљантан начин, концизно и јасно, у облику сентенци и максима успели да изразе основна начела права, који се допуњени тумачењем њихових текстова од стране средњовековних коментатора често користе у савременој правној литератури, а некада и у пракси.

Због оваквог значаја римско право није изгубило од своје актуелности и заузима важно место у савременим правним и друштвеним наукама уопште. Римско право као наставни предмет изучава се и предаје на највећем броју правних факултета у свету, па и у оним земљама чији правни системи нису изграђени на ре-

ципираном римском праву и у којима његова начела нису основ позитивног права. И на свим нашим правним факултетима проучава се као посебан предмет *Римско право*, а у вези са променама у нашем привредном и правном систему свакако је да ће добити значајно и фундаментално место у правним студијама.

ROLE DU DROIT ROMAIN DANS LA FORMATION DES SYSTEMES MODERNES DU DROIT PRIVE ET SON IMPORTANCE D'AUJOURD'HUI

Résumé

Le Droit romain se développait au cours d'une longue période de presque quatorze siècles. Pendant ce temps-là, sous l'influence des envahissements, du progrès des forces productives, des rapports marchandise-monnaie et en passant par quelques stades de développement, il devient universel et un des systèmes juridiques des plus parfaits dans l'histoire. Il atteint sa plus grande portée dans la codification de Justinien, dont les parties, avant tout Digesta et Codex, présentent la synthèse du meilleur qui est fait dans le Droit romain et de cette manière les plus grands postulats de la jurisprudence romaine, réunis dans excellente oeuvre législative, sont conservés pour les générations des juristes à venir et ils ont servi de liaison entre le Droit romain et le Droit contemporain.

Après la ruine de l'Etat romain unitaire, le Droit romain n'a pas disparu mais il avait un sort intéressant et tout s'est fait exceptionnel. En vérité, il avait dans les pays de la féodalité précoce pratiquement disparu car il n'était appliqué au cours de plusieurs siècles, mais à cause de ses caractéristiques principales de l'institut, des principes et des solutions de sa partie la plus intéressante — Droit privé, ainsi que de son excellent système juridique technique parfait et édifié, par le procès de la réception, il est de nouveau mis en application pour devenir généralement acceptable au Moyen Age et aujourd'hui. Sous le nom du Droit romain ou Pandectes était-il en usage dans beaucoup de pays de l'Europe au cours de plusieurs siècles et il contribuait à l'unification de la pratique, il facilitait le développement des rapports marchandise-monnaie et il aidait la formation de la manière capitaliste de la production pour devenir à la fin du XVIIIe et XIXe siècle, la base principale et la partie intégrante de grandes codifications civiles.

A la base du Droit romain on a fondé presque tous les systèmes juridiques modernes des Etats capitalistes ainsi que des Etats socialistes, puis la théorie générale classique du Droit et la théorie du Droit privé, la science et la pratique civile moderne.

2. A cause d'un tel développement et du rôle qu'il avait dans l'Antiquité, dans la vie juridique du Moyen Age ainsi que dans la vie contemporaine, dans la formation des systèmes modernes du Droit privé, l'importance du Droit romain est même aujourd'hui multiple surtout sa connaissance et son étude. Vu qu'il présente l'anatomie du Droit civil il est tout d'abord important pour la connaissance et pour la meilleure compréhension des droits modernes, il est aussi exceptionnellement important pour l'instruction, non seulement des juristes ce qu'il offre comme discipline historique et juridique contre l'avantage de nombreuses sources et possibilités pour la prise de contact des sources matérielles du Droit avec le développement des instituts juridiques et des systèmes juridiques dans l'ensemble. Outre cela, le Droit romain est significatif de l'aspect scientifique et théorique pour la connaissance de la terminologie latine qui est aujourd'hui la terminologie juridique internationale. Le Droit romain n'a pas perdu de son actualité et il occupe une position distinguée dans les sciences juridiques et sociales modernes.

